

HANBELİ FİKİH USÛLCÜLERİNİN MÜTEVÂTİR HABERLERE YAKLAŞIMLARI*

Ramazan ÖZMEN**

HANBALİ LEGAL THEORISTS' APPROACHS TO al-AHBÂR al-MUTAVÂTIRA

It is aimed mainly in this paper to produce Hanbali legal theorists' understanding and approaches to al-ahbâr al-mutavâtira. Before this, we wanted shortly to deal with hadith theorists's point of view to this issue to make a contribution to thema for to be well understood. Topics connected with al-habar al-mutavâtira aren't dealt with in literature of hadith methodology in detail because of assent that this issue is not connection with science of hadith methodology. However, this issue is dealing with fully in the literature of Islamic legal theory. Hanbali legal theorists are also dwelling on the issue in their books in detail. Meanwhile they don't enter problems like is there any mutavâtir hadith. If there are mutavâtir hadiths how many they are? But they approach mainly to issue from the epistemology point of view. Al-ahbâr al-mutavâtir proves to be obligatory/necessary knowledge (el-ilmu'd-darûri) according to Hanbali legal theorists. They accept that al-habar al-mutavâtir the most sound source of knowledge.

Key words: Hadith methodology, al-habar al-mutavâtir, Hanbali legal theorists, obligatory/necessary knowledge, source of knowledge.

Giriş

Bilindiği gibi hadisler, çeşitli itibarlara göre çok değişik tasniflere tabi tutulmuştur. Hadisler; kaynağına, sened çokluğuna, sahihlik durumuna ve senedinin kopuk olup olmayışına göre bir çok kısımlara ayrılmıştır.¹ Hadisler çeşitli itibarla bölümlere ayrıldıktan sonra, her türün tarifi, münakaşaları, uygulamadaki değer hükmü birlikte zikredilir. Ne var ki bu yerlerde taksim sebepleri üzerinde durulmaz. Pratikteki faydasına işaret edilmez.² Fıkıh usûlcülerinin zihnini meşgul eden taksim şekli mütevâtir ve ahâd şeklindeki taksimdi. Onlar bu taksim ile, akâid ve ahkâm konularında, bir bakıma da fıkıh meselelerinde kullanacakları hadisleri tasnif etmiş olmaktadır. Hadislerin hangi itibarla olursa olsun yapılan tak-

* Bu çalışma, *Hanbeli Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi*, (AÜSBE, Ankara, 2004, Danışman: Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU) başlıklı doktora tezimiz temel alınarak hazırlanmıştır.

** Ar. Gör., Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. rozmen@yyu.edu.tr

1 Bu tasniflerin ayrıntıları için bkz., Başaran, Selman - Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Esra Fakülte Kitabevi Yay., Bursa, ts., s. 95 vd.

2 Koçkuzu, Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah yay., I. bsk., İstanbul, 1983, s. 108.

simlerinde başlıca sebep; onu kullanacak kişilerin, malzemelerini kolayca tanınması, değerlerini; güç ve kuvvetlerini bilmesi, neyin nerede iş göreceğini tespit etmesi gibi fikirler olmuştur. Yoksa hadislerin taksiminde başka düşünceler mevcut değildir.³

Hadislerin bir kısmı Hz. Peygamber'den tek senedle, bazıları da birden fazla senedle gelmiştir. Bu durumda muhaddisler sened çokluğuna göre hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki ana grupta değerlendirmişlerdir. Biz, aşağıda Hanbelî usûlcülerin mütevâtir hadislere yaklaşımlarını incelemeye çalışacağız. Ancak buna geçmeden önce, hadis usûlünde ele alınış şekli ile mütevâtir haberlerle ilgili bazı meselelere değinmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

1. HADİS USÛLÜNDE MÜTEVÂTİR HABERLER

1.1. Mütevâtir Haber'in Hadis Usûlünün Konusu Olmadığı Meselesi

Tevâtür, rivâyet mertebelerinin en üst seviyesini teşkil etmesine rağmen⁴, hadis usûlcüleri tarafından bu mesele, hadis usûlü ile ilgili eserlerde ayrıntılı olarak incelenmiş değildir.⁵ Esasen mütevâtir meselesini ilk önce eserlerinde ayrıntılı olarak inceleyenler usûlcüler olmuşlardır. Tevâtürün veya mütevâtir haberin, hadis usûlü ile ilgili eserlerde yeterince ve ayrıntılı olarak ele alınmamasının bir takım nedenleri vardır.

Muhaddislerin 'Hadis; sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrılır' şeklindeki ifâdeler ile kasettikleri, ahâd yollarla rivâyet edilen hadislerdir. Mütevâtir hadis ise bu taksimin dışındadır.⁶ Hadis ilminin konusu ise, mütevâtirin dışında kalan âhâd hadislerdir.⁷

Hadis usûlcüleri, mütevâtiri meşhûr haberin bir çeşidi olarak kabul etmekte ve mütevâtirin fıkah ve fıkah usûlünde maruf olduğunu, hadisçilerin ise onu özel anlamı ile zikretmediğini dile getirmektedirler.⁸ İbnu's-Salah (v.

3 Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 109-110.

4 Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadis Ulûmuhû ve Mustalahuhû*, Beyrut, 1409/1989, s. 301.

5 Görebildiğimiz kadarı ile bu meseleyi eserinde en geniş olarak Tâhru'l-Cezâiri ele almıştır. (Bkz., el-Cezâiri, Tâhîr b. Sâlih b. Ahmed; *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, ts., ss. 33-68.) Bunun nedeni de öyle zannediyoruz ki, el-Cezâiri'nin eserini telif ederken hadis usûlü eserlerinin yanı sıra fıkah usûlü eserlerinden de yararlanmış olduğunu kendisinin de vurgulamış olmasıdır. (Bkz., el-Cezâiri, *Tevcihu'n-Nazar*, s. 2.)

6 el-Cezâiri, *Tevcihu'n-Nazar*, s. 65.

7 Kırbaoğlu, M. Hayri; *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, IV. bsk., A.O.Y., Ankara, 1999, s. 17.

8 İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrahman eş-Şehrazûri; *Ulûmu'l-Hadis*, thk., Nüreddin İtr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1406/1986, s. 267; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref; *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Suneni Hayri'l-Halâik*; thk., Nüreddin İtr, II. bsk., Beyrut, 1411/1991, s. 179; el-İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahîm b. el-Huseyn; *Elfiyeti'l-Hadis (Fethu'l-Muğîs ile birlikte)*, thk., Ahmed Muahammed Şâkir, Alemu'l-Kutub, II. bsk., Beyrut, 1408/1988, s. 321; es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk., A. Ömer Haşim, Beyrut, 1414/1993, II/159.

643)'ın ve ona tabi olarak en-Nevevî (v. 676) ve es-Suyûtî (v. 911)'nin işaret ettiğine göre, her ne kadar el-Hatîbu'l-Bağdâdî (v. 463) mütevâtîr konusuna temas etmişse de⁹, sözlerinden onun bu hususta ehlu'l-hadis'in dışındakilere tâbî olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbnu's-Salah ve en-Nevevî ehlu'l-hadis'in mütevâtîri zikretmemiş olmalarının nedenini, onların mesleklerinin, yani hadis ilminin mütevâtîri kapsamamasına ve hadisçilerin rivâyetleri arasında mütevâtîr haberlerin gerçekten çok az yer almasına bağlarlar.¹⁰ Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1958) de mütevâtîr'i, *meşhûr* nev'i altında ele almakta ve *meşhûr*'un mütevâtîr ve müstefiz olabileceğini söylemektedir.¹¹

Hadisçilerin mütevâtîri inceleme konusu yapmamaları ile ilgili olarak Koçyiğit şunları söyler: "...Mütevâtîr, hadisçilerin inceleme konusu etmedikleri bir hadis çeşididir. Çünkü incelemeden maksat, sahih olan hadisi sakım olandan ayırmaktır. Halbuki mütevâtîr hadislerin hepsi, yukarıda açıkladığımız şartlarla, sahihtir ve onları incelemeye gerek yoktur. Bununla beraber, bazı hadisçilerin sözleri arasında, herhangi bir hadisin Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledildiğini bildiren ifâdelere rastlanır. Bu ifâdelerde kullanılan tevâtür kelimesini, yukarıda şartlarını belirttiğimiz mütevâtîrin ıstılah mânâsı ile karıştırmamak lazımdır. Onlar, daha ziyâde, hadisin şöhret kazandığını ifâde etmek maksadı ile bu tabiri kullanmışlardır ve tabiatıyla şöhret kazanan, yani meşhûr olan hadisle ıstılahta mütevâtîr ismi ile anılan hadis arasında fark vardır. Mütevâtîr hadislerin hadis ilmi içerisinde bahis konusu edilmemesi, sadece isnad yönündendir. Zira hadis ilmi, bir bakıma, isnad ilmidir.¹² Bu ilmin konusu da, bir hadisin rivâyet zincirini sıhhat yönünden incelemek ve bu zinciri teşkil eden râvî halkalarının, adâlet ve zabt yönünden olduğu kadar, birbirleriyle bağlantıları yönünden de sağlam ve güvenilir olup olmadıklarını tesbit etmektir."¹³

Hadis usûlcüleri, mütevâtîri şu şekilde târif ederler: "Mütevâtîr, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan ve doğrulukları ile zorunlu olarak ilim hâsil olan bir topluluğun, yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri haberdür ki, bu topluluğun sayısı senedin başından sonuna ka-

9 el-Hatîb'nin konu ile ilgili olarak söyledikleri için bkz., el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. All b. Sâbit; *Kütâbu'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, s. 16. el-Hatîb burada, ilk önce usûlcülerin yaptığı gibi haberi târif etmekte, daha sonra ise haberin mütevâtîr ve âhâd olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir. Arkasından da müellif mütevâtîr ve âhâd haberin târifini yapmakta, her birisinin ifâde ettiği bilginin mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. en-Nevevî'nin de işaret ettiği gibi, gerçekten de bu yaklaşım ve üslûp, fıkıh usûlcülerinin üslûp ve yaklaşımlarıdır.

10 en-Nevevî, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik* s. 179; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II/159.

11 Şâkir, Ahmed Muhammed; *el-Bâisu'l-Hasıs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadis*, I. bsk., Beyrut, 1403/1983, s. 160.

12 Klasik hadis usûlünün 'isnad merkezli' bir usûl olduğu ve bu sebeple 'isnad usûlü' olarak adlandırılmaya daha layık olduğu yönündeki bir değerlendirme için bkz., Kırbasoğlu, M. Hayri, *İstihâ Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, I. bsk., A.O.Y., Ankara, 1999, s. 52.

13 Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihâları*, A.Ü.İ.F.Y., II. bsk., Ankara, 1985, s. 347.

dar aynı olmalıdır."¹⁴ es-Suyûtî (v. 911), bu özelliğinden dolayı mütevâtir haberin senedindeki râvîleri araştırmaksızın onunla amel etmenin gerekli olduğunu ve doğru olan görüşe göre, bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, bu haberi rivâyet eden râvîlerin ulaşması gereken herhangi bir sayı olmadığını söyler.¹⁵

1.2. Mütevâtir Hadis Olup Olmadığı Meselesi

Bu gün sahip olduğumuz hadis literatüründe, *mütevâtir hadis* olup olmadığı âlimler arasında tartışmalı bir mevzûdur. İbn Hibbân (v. 354) ve el-Hâzîmî (v. 584)'nin kanâatine göre mütevâtir hadis yoktur.¹⁶ İbnu's-Salâh (v. 643), yukarıda târifini aktardığımız mütevâtirin şartlarını haiz bir hadis göstermenin gerçekten çok zor olduğunu söyler. Yani ona göre, mütevâtir hadis gerçekten yok denecek kadar azdır. Bunun için İbnu's-Salâh mütevâtir hadise sadece meşhûr '*men kezebe aleyye müteammiden*' hadisini örnek gösterebilmiştir.¹⁷

Aslında mütevâtirde sened aranmadığı ve bu hadisin de isnadla rivâyet edildiği düşünülürse, bu hadise mütevâtir demenin o kadar kolay olmayacağı rahatlıkla söylenebilir.¹⁸ en-Nevevî (v. 676)'ye göre de, mütevâtir hadis yok denecek kadar azdır ve bu konuda misal verilebilecek hadis, '*men kezebe aleyye müteammiden*' hadisidir.¹⁹ Ancak burada şu hususu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Mütevâtir hadise örnek verilebilen bu tek hadisin de mütevâtir olması biraz zor görünmektedir. Zira bu hadis isnadlı olarak rivâyet edilmiştir ve metinleri arasında farklılıklar vardır. İsnadlarının bir çoğu da zayıf ve kusurludur.²⁰ O halde söz konusu hadisin mütevâtir olduğunu iddia etmek, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ispatlanmış bir mesele olmayıp, bir takım çelişkileri bünyesinde barındıran bir hüküm olduğu söylenebilir.

Ancak İbn Hacer (v. 852), mütevâtir hadisin olmadığı veya yok denecek kadar az olduğu görüşünü savunanlara katılmaz ve onları eleştirir: "İbnu's-Salâh, daha önce şartları ile birlikte izah edilen mütevâtirin nâdir bulunduğunu, ancak bunun '*men kezebe aleyye*' hadisi için iddiâ edilebileceğini ileri sürüyor. Onun bu görüşü ve diğerlerinin mütevâtir hadisin

14 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 267; en-Nevevî, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik*, s. 179; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II/159.

15 es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II/159.

16 el-Hafnâvî, Muhammed İbrâhîm, *Drâsât Usûliyye fi's-Sunneti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Vefâ, I. bsk., el-Mansûra, 1412/1991, s. 160.

17 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 267-268.

18 Ne şekilde olursa olsun, senedle rivâyet edilen hadislere 'mütevâtir' denemeyeceği hakkında bkz., Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 96 vd.

19 en-Nevevî, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik*, s. 180.

20 Geniş bilgi için bkz., Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 93-109; a. mlf., *Alternatif Hadis Metodolojisi*, I. bsk., Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002, s. 92-105.

mevcut olmadığı yolundaki iddiâları yanlışdır. Çünkü böyle bir kanaat, mütevâtir hadislerin turukunun çokluğundan ve râvilerinin yalan üzerinde birleşmelerini âdeten imkansız kılan hal ve sıfatlarını bilmenin güçlüğünden ileri gelmektedir. Aslında hadisler arasında mütevâtir olanlar çok denecek kadar mevcuttur. Nitekim Şark'ta ve Garb'ta ilim ehli arasında elden ele dolaşan ve musannıflarına nisbeti kesinlikle sâbit ve sahih olan bir çok meşhûr hadis kitabı bir hadisin naklinde birleştikleri ve bu hadisin turuku da, yalan üzerinde birleşmelerini imkansız kılacak şekilde çoğaldığı zaman, diğer şartların da tahakkuku ile onu nakledenin doğruluğu hakkında kesin bir bilgi hâsıl olur. Meşhûr kitaplarda bu çeşit hadisler pek çoktur.²¹ İbn Hacer'in yukarıdaki değerlendirmelerine baktığımız zaman, onun meseleyi başka bir mecraya kaydırıldığı, mütevâtir hadis meselesini rivâyet tarihinin ilk dönemiyle değil de tasnif sonrasıyla ilişkilendirdiği dikkat çekmektedir.

Nûruddin İtr da, mütevâtir hadisin bulunmadığı veya bulunsa bile çok az olduğu şeklindeki görüşlere katılmaz. Ona göre, mütevâtir hadisin var olduğunu anlamamız için İslâm'ın şiarlarına ve namaz, abdest ve oruç gibi farzlara bakmamız yeterlidir. Bu ibadetlerin vasıfları Hz. Peygamber'den, sayıları tevâtür derecesine ulaşan bir sahâbe topluluğu tarafından; onlardan da aynı vasfa sahip bir tâbiîn topluluğu tarafından rivâyet edilmiştir. Bunların dışında ümmet'in naklettiği ve üzerinde icmâ ettiği sözler ve fiiller vardır.²² Ancak burada şunu vurgulamamız gerekmektedir ki, İtr'in saydığı konuların mütevâtir olduğu doğrudur, fakat bunlar *mütevâtir hadis* değil *mütevâtir sünnet*'lerdir. Nitekim bazı araştırmacılar bu tür mütevâtirlere *yaşayan sünnet*, *amelî tevâtür* veya *yaşayan gelenek* adını vermektedirler. Yani bunlar mütevâtir hadis değil, mütevâtir 'sünnetler'dir. Dolayısıyla, yukarıda sayılan namaz, abdest ve oruç gibi ibadetlerle ilgili nesilden nesile aktarılan bigilerin mütevâtir olduğunu savunan kişinin, -ki bunların mütevâtir olduğunda kuşku yoktur-, tekrar dönerek mütevâtir hadise her biri isnad zincirleri ile rivâyet edilmiş hadislerden delil aramasına ne gerek vardır, ne de bu doğrudur.

Daha sonra İtr, İbnu's-Salâh'ın mütevâtir hadislerin çok az olduğunu, bazılarının ise hiç olmadığını iddiâ ettiklerini, ancak âlimlerin bunu reddettiklerini ve bunun tariklerin çok olmasından dolayı bu tariklere muttali olamamaktan kaynaklandığını ifade ettiklerini söyler. O da, burada bizim yukarıda naklettiğimiz İbn Hacer'in ifâdelerini nakleder ve İbnu's-Salâh'ın ifâdelerinin lafzî mütevâtire, İbn Hacer'in ifâdelerinin ise manevî mütevâtire hamedilmesi sûretiyle bu iki görüşün arasının uzlaştırılabileceğini

21 İbn Hacer, *Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, (trc.. Talat Koçyiğit), Ankara, 1971, s. 24-25.

22 İtr, Nûruddin, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmü'l-Hadis*, Dâru'l-Fıkr, II. bsk, Dimesşk, 14012/1992, s. 406.

savunur. İtr da lafzî mütevâtirin az olduğunu kabul eder, ancak ona göre manevî mütevâtir olan çok hadis vardır.²³

Ancak şunu ifade edelim ki, hem mütevâtir haberde sened aranmayacağını söylemek ve hem de isnadla rivâyet edilmiş hadislerin mütevâtir olduğunu ifade etmek çelişkiye düşmekten başka bir şey değil gibi görünmektedir.

2. HANBELİ USÛLCÜLERİN MÜTEVÂTİR ANLAYIŞI

Mütevâtir haberin hadis usûlünde ele alınışı ve problemleri ile ilgili aktarılan bu kısa bilgilerden sonra²⁴, şimdi Hanbeli usûlcülerin mütevâtir habere²⁵ nasıl yaklaştıklarına geçebiliriz. Ancak burada şu hususa işaret etmeliyiz ki, Ebû Ya'lâ (ö. 458) ve onun öğrencileri el-Kelvezânî (ö. 510) ve İbn Akîl (ö. 513) gibi ilk dönem Hanbelî usûlcülerle, Hanbelî usûl geleneğinde önemli bir yere sahip olan İbn Kudâme (ö. 620), eserlerinde *mütevâtir haber*'in tanımına yer vermeyip, doğrudan mütevâtir haber'in epistemolojik değeri ile ilgili tartışmalarla konuya girerler.

Hanbeli ilim geleneğinde müteahhîrûn döneminin kendisiyle başlatıldığı²⁶ el-Merdâvî (ö. 885) ve onun şârihi İbnu'n-Neccâr (ö. 972), mütevâtir haber'in tanımına eserlerinde yer verirler. Bu iki usûlcü önce *mütevâtir* kelimesinin sözlük anlamıyla ilgili bilgiler verdikten sonra, mütevâtirle ilgili diğer meselelere geçerler. Şimdi biz onların bu tanımlarını ele almak istiyoruz.

2.1. Hanbelî Usûlcülerin Mütevâtir Tanımları

İbnu'n-Neccâr'ın (ö. 972) verdiği bilgiye göre, "Tevâtür, iki veya daha fazla şeyin, aralarında belli bir zaman dilimi bulunmak sûretiyle, birbirini takip etmesi, yani birinin peşinden diğerinin gelmesidir." Tevâtür'ün,

23 İtr, *Menhecû'n-Nakd*, s. 407.

24 Mütevâtir hadisler hakkında farklı bir değerlendirme için bkz., Kirbaşoğlu, M. Hayri; *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 93-109.

25 Hanbelî usûlcülerden el-Merdâvî (ö. 885) ve onun eserinin şârihi İbnu'n-Neccâr (ö. 972), 'mütevâtir haber' anlamında "el-Haberu'l-Mutevatir" tâbirini değil de "Haberu't-Tevatur" tâbirini kullanırlar. Bkz., el-Merdâvî, Alâuddîn Ebu'l-Huseyn Ali b. Süleyman, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fîh*, thk., Abdurrahmân b. Abdillâh el-Cibrîn - İvad b. Muhammed el-Karnî - Ahmed b. Muhammed es-Serrâc, I. bsk., Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1421/2000, IV/1751; İbnu'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdilâzîz b. Ali el-Futûhî, *Şerhu'l-Kevekebî'l-Munîr*, thk., Muhammed ez-Zuhayli-Nezih Hammâd, Riyad, 1413/1993, II/326. İlk dönem usûlcülerden Ebu Ya'lâ (ö. 458) ve onun öğrencisi el-Kelvezânî (ö. 510) "el-Ahbaru'l-Mutevatira" ibâresini kullanırken, yine Ebû Ya'lâ'nın öğrencisi olan İbn Akîl (ö. 513) ise "Ahbaru't-Tevatur" ibâresini kullanır. Bkz., Kadî Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Hanbelî, *el-Udde fî Usûli'l-Fîh*, yay., Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubârakî, III. bsk., Riyad, 1414/1993, III/841; el-Kelvezânî, Ebu'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen; *et-Temhîd fî Usûli'l-Fîh*, thk., Muhammed b. Ali b. İbrâhîm, I. bsk., S. Arabistan, 1406/1985, III/15; İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed, *el-Vâdûh fî Usûli'l-Fîh*, thk., Abdullah b. Abdillmuhsin et-Türkî, I. bsk., Beyrut, 1420/1999, IV/326.

26 Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara Okulu Yay., I. bsk., Ankara, 2002, s. 217.

el-vetru (el-vitru kullanımı da vardır) kökünden türediğini söyleyen müellifler, "Sonra biz, elçilerinizi ardi ardına gönderdik..."²⁷ meâlindeki âyeti zikrederler ve âyette geçen "'Tetrâ"=peş peşe' kelimesinin aslının "vetran" olduğunu, ancak buradaki "vav" harfinin "te" harfine dönüştürüldüğünü ifade ederler. el-Merdâvî (ö. 885) ve İbnu'n-Neccâr'ın (ö. 972) naklettiğine göre el-Cevâlîkî (ö. 540)²⁸; halkın, mektupların arada kesinti olmaksızın ulaşması anlamındaki "Tevâterat Kutubuke İleyye" ifâdesinin galat olduğunu söyler. Çünkü tevâtür, bir şeyin diğer bir şeyden sonra, aralarında bir inkitâ/fâsıla, aralık bulunması suretiyle gelmesidir.²⁹ Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi tevâtür, bir şeyin başka bir şeyi takip etmesi, onun peşinden gelmesidir. Ancak bir biri peşi sıra gelen bu iki şey arasında, mutlaka bir inkitâ/aralık veya zaman dilimi olmalıdır.

el-Merdâvî, mütevâtir haberi istilâh olarak 'bir topluluğun, bizzat kendisi ilim ifade eden haberi' şeklinde tarif eder.³⁰ Görüldüğü gibi, mütevâtir haber'in bu tanımı çok özgül bir tanımdır. Mütevâtir haber öyle bir haberdir ki, bu haber bir topluluğun haberi olup, bizzat haberin kendisi başka bir delile ihtiyaç kalmadan, onu işiten kişi için bir bilgi (ilim) kaynağıdır. Bu bilginin nasıl bir bilgi olduğu (zorunlu mu, istidlâlî mi, mükteseb mi) ise, bu çalışmada daha sonra ele alınacaktır.

Aslında, mütevâtir haber'in bu istilâhî tarifinin İbn Muflih'e (ö. 763) ait olduğunu söylememiz gerekir. Zira, el-Merdâvî'nin zikrettiği bu tarifin yer aldığı *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh* adlı eseri; onun, İbn Muflih'in *Usûlul-Fıkh libni Muflih* adlı eserini temel almak suretiyle telif ettiği *Tahrîru'l-Menkûl ve Tahzîbu'l-İlmi'l-Usûl* adlı eserinin şerhidir.³¹

el-Merdâvî, mütevâtir haber'in zikrettiği bu terim anlamının daha iyi anlaşılması için, onu tahlil eder. Buna göre; haber cins isim gibi, hem mütevâtiri hem de mütevâtir olmayan haberi kapsar. Ancak haber, cemâat'a (topluluk) izâfe edilince, *haber-i vâhid* bu tarifin kapsamı dışında kalmaktadır. Bu tarifte yer alan 'bilgi ifade eden' kaydı ile, cemâatin bilgi ifade etmeyen, ancak zan ifade eden haberi kapsam dışında kalmaktadır. Bu tarifte yer alan 'bizzat kendisi bilgi ifade eden' kaydı ile de, bir takım ilave delillerle haberleri doğrulanan kimselerin verdiği haberler, bu kapsamın dışında tutulmuş olmaktadır.³² Yani, bir topluluğun, bir takım ilâve karînelerin var olması nedeni ile bilgi ifade eden haberleri, mütevâtir haberin kapsamı dışındadır. Zira bu haberlerin bizzat kendileri bilgi ifade etme-

27 23/Mu'minûn: 44.

28 Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Cevâlîkî: Kendi dönemindeki dânicilerin en büyüğü kabul edilmiştir. Bkz., İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/323, 10. dipnot.

29 İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/323-324.

30 el-Merdâvî, *et-Tahbîr*, IV/1750.

31 Âl İbrâhîm, İbrâhîm Abdullâh, "*Tedvîru Usûli'l-Fıkh inde'l-Hanâbile*", Mecelletu Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, sy: 20, yıl: 1418/1998, ss. 145-152.

32 el-Merdâvî, *et-Tahbîr*, IV/1750.

mektedir. Ancak bu haberin doğruluğunu gösteren bazı ilave karîneler var ise, bu tür haberler de, işiten kişi için bilgi verirler.

İbnu'n-Neccâr (ö. 972) ise, mütevâtir haberin daha ayrıntılı bir tarifini verir. Onun verdiği tarife göre, ıstılah olarak *mütevâtir haber*³³, sayılarının çokluğundan dolayı yalan üzere ittifak etmeleri imkansız olan bir topluluğun, yine kendileri gibi bir topluluktan naklettiği, semâ ve şehâdet (duyma ve görme) gibi beş duyudan birine dayanan haberidir.³⁴

İbnu'n-Neccâr'ın zikretmiş olduğu bu *mütevâtir haber* tanımının, Şâfiî usûlcü el-Cuveynî'nin (ö. 478) vermiş olduğu 'Yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun, haberin asıl kaynağına kadar kendileri gibi bir topluluktan ictihada dayalı değil, işitme ve müşâhedeye dayalı olarak naklettikleri bilgiyi ifade eden haberdir'³⁵ şeklindeki tanımla büyük oranda benzerlik arz ettiği görülmektedir.

İbnu'n-Neccâr'ın tarifinin, bir haberin mütevâtir vasfını kazanabilmesi için taşıması gereken şartları da içinde barındırdığı görülmektedir ki, biz aşağıdaki satırlarda bu şartların neler olduğunu ele alacağız.

2. 2. Mütevâtir Haber'de Aranan Şartlar

Yukarıda da ifade edildiği üzere, İbnu'n-Neccâr'ın (ö. 972) verdiği *mütevâtir haber* tanımı, aynı zamanda bir habere mütevâtir diyebilmek için, bu haberin taşıması gereken şartları da bünyesinde barındırmaktadır. Buna göre, bir haberin *tevatür* vasfını kazanabilmesi için, bu haberi rivâyet eden topluluğun, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayacak bir çoklukta olmaları gerekir. Böyle bir topluluğun rivâyet ettiği haber, yine kendileri gibi bir topluluktan alınmış olmalı, zan ve tahmine dayalı bir bilgi olmamalı, semâ (duyma) ve müşâhede (görme) gibi beş duyudan birine dayanan bir haber olmalıdır.³⁶

el-Kelvezânî (ö. 510), tevatürle bilgi hâsıl olmasının şartlarından söz ederken, haberi rivâyet edenlerin yalan üzere ittifak edemeyecek bir çoklukta olmalarının gerekliliğini ifade ettikten sonra, diğer bir şart olarak, haber verenlerin rivâyet ettikleri haberde bir zorunluluk içinde olmalarının gerekliliğinden söz eder. Eğer bir haber nakleden topluluğun, yalan üzere ittifak etmeleri imkan dahilinde olursa, bu topluluğun yalan söylemiş olmalarından emin olunamaz. el-Kelvezânî, *ızdırar'*dan (zorunluluk) kasdının ne olduğunu da açıklar. Buna göre, eğer haber veren kişiler zan ve tahmine dayalı bir haber verirlerse ve bu kimseler verdikleri bu haberde doğru

33 İbnu'n-Neccâr'ın *haberu'l-mutevâtir* ibaresi yerine, *haberu't-tevatür* ibaresini kullandığını yukarıda belirtmiştik.

34 İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevcebe*, II/324.

35 Güleç, Hüseyin. *Şâfiî Fıkhı Usûlünde Hadis Metodolojisi*. (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 2002, s. 66. (el-Cuveynî, *el-Varakât*, s. 11'den naklen)

36 İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevcebe*, II/324.

olduklarını zannederlerse, bunların verdiği haber bizim için bilgi hâsil etmez. el-Kelvezânî bunun için, nakledilen haberin yakîn, müşâhede, semâ ve hisse dayanması gerektiğini söyler. Onun verdiği misale göre, bir insan sevinçli veya üzüntülü olduğunu söylese, bunu işiten kişi için zorunlu olarak bir bilgi meydana gelir. Ama bir kişi zanna dayalı bir bilgi verse, bunu işiten kişi için bu haber ancak zannî bir bilgi meydana getirir.³⁷

İbn Kudâme (ö. 620) bir haberin mütevâtîr olabilmesi için üç şartın gerekli olduğunu, bu şartlardan birinin, verilen haberin duyuya dayanan bir haber olması gerektiğini söyler. Bu şarta göre, meselâ büyük bir topluluk âlemin hâdis olduğunu haber verseler, onların bu haberi mütevâtîr olmaz ve bizde bilgi oluşturmaz. Çünkü bu bilgi, mahsûs/hissî/duyusal bilgi değildir. İkinci şart, haberin taraflarının ve aracısının bu sıfatı taşıma konusunda aynı seviyede olması gerekir. Diğer şart ise, bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, o haberi rivâyet eden râvîlerin sayısı ile ilgilidir.³⁸ Biz, tevâtürde râvîlerin sayısı meselesini bir sonraki başlık altında ayrıntılı olarak ele alacağız.

'Mekke veya Bağdad'ı gördük' şeklindeki bir haber, görme duyusuna dayanan bir haberdir. İşte bir haberin mütevâtîr vasfını kazanabilmesi için öncelikle böyle hisse dayalı bir bilgi aktarıyor olması gerekir. Akli bilgilerin aktarılması ile tevâtür oluşmaz. Ayrıca haberleri ile bilgi hâsil olacak kimselerin sayısının, yani haberi rivâyet eden topluluğun başı, sonu ve ortası eşit olmalıdır. Yani bir haberi rivâyet eden topluluğun ilk baştaki sayısının, belli bir zaman geçtikten sonra azalmaması gerekir. Bir haber nakledenlerin çokluğundan dolayı mütevâtîr derecesine ulaştığında, eğer bu sayı haberin sonlarına doğru azalıyor, bu haber mütevâtîr olmaktan çıkar ve âhâd kategorisine girer.³⁹

37 el-Kelvezânî, *et-Temhid*, III/31; ayrıca bkz., İbn Teymiye, Meccuddîn Ebu'l-Berekât Abdusselâm b. Abdîllah - Şihâbuddîn Abdulhalîm b. Abdisselâm - Şeyhu'l-İslâm Takyyiddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdîlhalîm b. Abdisselâm *el-Musevede fi Usûli'l-Fıkh*, thk., Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmid, Kahire, ts., s. 211. (İbn Teymiye âlesine mensup dede, oğul ve torun olmak üzere üç âlimin katkılarıyla vücut bulan bu eseri, bundan sonraki dipnotlarda referans gösterirken kolaylık olması amacıyla 'İbn Teymiye, *el-Musevede*' kısaltmasını kullanacağız.)

38 İbn Kudâme el-Makdisî, *Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, Ravdatu'n-Nâzir ve Curnetu'l-Menâzir fi Usûli'l-Fıkh*, thk., Abdülkerîm b. Ali en-Nemle, IV. bsk, Riyad, 1417/1997, I/356; (İbn Kudâme'nin bu eserinin isminin okunuşunda bir ihtilaf var gibi görünmektedir. Nitekim, eserin ismini Ferhat Koca 'Ravdatu'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fi Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed' (bkz., DİA, XV/542; a. mlf., *Selefi Söylem*, s. 241) şeklinde verir. Abdülkerîm b. Ali b. en-Nemle'nin tahkik ettiği eserin 1998 tarihli baskısının kapağında bu isim, 'Ravdatu'n-Nâzir ve Curnetu'l-Menâzir' şeklinde harekeli olarak tespit edilmektedir. Ancak eserin muhtevası düşünüldüğünde ve herhangi bir esere verilecek isim de bu muhtevaya uygun olması gerektiği olgusu göz önüne alındığında, eserin isminin eseri tahkik eden en-Nemle'nin tespit ettiği şekilde değil de, Koca'nın verdiği şekilde olması daha doğru olsa gerektir.); ayrıca bkz., İbn Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa; *Nuzhetu'l-Hâtrî'l-Âtur Şerhu Kitâbi Ravdatu'n-Nâzir ve Curnetu'l-Munâzir*, Beyrut, ts., I/254-255; en-Nemle, Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed; *İthâfı zevi'l-Basâir bi-Şerhi Ravdatu'n-Nâzir fi Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Âsime, I. bsk., Riyad, 1417/1996, III/96-97.

39 İbn Teymiye, *el-Musevede*, s. 211; İbn Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa; *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, yay., Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, II. bsk., Beyrut, 1401/1981 s. 203.

2. 3. Mütevâtir Haber'de Aranmayan Şartlar

2. 3. 1. Tevâtürde Sayı

Hanbeli usûlcülere göre bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, o haberi rivâyet eden râvilerin ulaşması gereken herhangi bir sayı yoktur.⁴⁰ el-Kelvezânî'nin ifade ettiğine göre, bu görüş aynı zamanda âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür ve mütevâtir haberin ifade ettiği bilgi, ister zorunlu olsun isterse mükteseb olsun, bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, o haberi rivâyet eden râvilerin ulaşması gereken herhangi bir sayıyı itibara almak gereksizdir.⁴¹ Bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, o haberi rivâyet eden kişilerin gerek dindarlık gerekse dürüstlüklerinden dolayı yalan üzere ittifak etmeyecek kişiler olması yeterlidir. Bir haberin mütevâtir kabul edilebilmesi için, bu haberi nakleden râvilerin ulaşması gereken sayı ile ilgili olarak ne akli ne de nakli bir delil vardır.⁴² Ancak bu görüşü savunanlardan biri olan Ebû Ya'lâ, biraz ilerdeki satırlarda bir habere mütevâtir diyebilmek için, o haberi rivâyet eden râvilerin sayısının dörtten fazla olması gerektiğini söylemektedir. Müellif, bu konudaki görüşünü şöyle temellendirir: Eğer dört kişinin haberinin bilgi gerektirdiği kabul edilecek olursa, bu durumda her dört kişinin haberinin de bilgi hâsıl etmesi gerekir. Eğer böyle olsaydı, dört kişi, bir adamın zinâ ettiğine şahitlik ettiğinde, hâkimin bunların doğru söylediklerini zorunlu olarak bilmesi, yani doğru söylediklerini kabul etmesi gerekirdi ve dinen bunların adâletini araştırmak da gereksiz olurdu. Halbuki bu doğru değildir, dolayısıyla, dört kişinin haberinin her zaman doğru olamayacağı, diğer bir deyimle dört kişinin yalan söyleyebileceği ve böylece dört kişinin haberi ile tevâtür oluşamayacağı açıklık kazanmaktadır.⁴³

Bununla birlikte bir haberin mütevâtir derecesine ulaşabilmesi için o haberi rivâyet edenlerin ulaşması gereken sayı ile ilgili olarak farklı görüşlerin olduğunu da yine bazı Hanbelî usûlcüler nakletmektedirler. Buna göre bir haberin ilim ifade edebilmesi için o haberi rivâyet edenlerin sayısı bir görüşe göre şahidlikte olduğu gibi üç olmalıdır. Diğer bir görüşe göre şahidliğin en üst sınırında olduğu gibi dört olmalıdır. Başka bir görüşe göre ise şahidliğin en üst sınırından fazla olması için beş olması gerekir. Başka bir grubun görüşüne göre, İsrâiloğullarına gönderilen nakîblerin

40 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/855; el-Kelvezânî; *et-Temhîd*, III/28; İbn Akil, *el-Vâdîh*, IV/355; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/357-358; İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 212; İbn Teymiye, *Şeyhu'l-İslâm Takıyyuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm, Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiye*, der.: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî, Riyad, 1961, XVIII/40; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Keukeb*, II/333; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 203.

41 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/28.

42 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/855-856; İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 212; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 203.

43 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/856.

(başkanların)⁴⁴ sayısı kadar yani *on üç* kişi olmalıdır. Diğer bir görüşe göre *yirmi* kişi olmaları gerekir.⁴⁵ Başka bir topluluğun görüşüne göre ise Mûsâ (a.s.)'nın ashâbının sayısınca yani *yetmiş*⁴⁶, diğer bir topluluğun görüşüne göre ise Bedir savaşına katılan ashâbın sayısınca yani *üç yüz küsur* kişi olması gerekir. Fakat Hanbelî usûlcülere göre bunların hiç birisi doğru değildir. Doğrusu, bir haberin tevâtür derecesine ulaşması için, o haberi rivâyet eden râvîler için belirlenmiş herhangi bir sayı olmadığıdır.⁴⁷ Çünkü Ebû Ya'lâ'ya göre, çok sayıda kişi yalan üzere ittifak eder ve bunların haberleri ile bilgi hâsil olmayabilir. Ama yalan üzere ittifak etmedikleri zaman bunlardan daha az sayıda olan bir topluluğun haberi ile bilgi hâsil olabilir. Bu yüzden bu konuda belirli bir sayıyı şart koşturmak câiz değildir.⁴⁸

Ancak burada en azından bir alt sınırdan bahsetmek gerekir. Yoksa 4, 5, 7, 10, 12, 20, 40, hatta 50 ve 70 sayılarının 'yalan üzere ittifak etmesi mümkün olmayan kalabalık' nitelemesine girdiğini kabul etmek ve dolayısıyla bu sayılardaki insan topluluklarının rivâyet ettiği haberleri de mütevâtîr olarak kabul etmek gerekir ki, bunun doğru olamayacağı açıktır. Bu nedenle 'tevâtürde herhangi bir sayıyı şart koşturmak gerekmez' derken, bunun bir alt sınırından söz edilmesi daha doğrudur.⁴⁹

İbn Akîl (ö. 513), tevâtürde belirli bir sayının şart koşulmamasının gerekçesini şu şekilde açıklar: "Eğer belirli bir sayı itibara alınmış olsaydı, bu takdirde şahidlikte olduğu gibi râvînin müslüman olması ve adâlet sahibi olması gibi belirli vasıfların da itibara alınması gerekli olurdu. Ancak tevâtürde bu sıfatları itibara almadığımız için, herhangi bir sayıyı da itibara almıyoruz."⁵⁰

İbn Kudâme ise, tevâtürde belirli bir sayının şart koşulmasının doğru olmadığını şu şekilde bir mantıkî delille izah eder: "Çünkü biz Mekke ve peygamberlerin varlığı hakkındaki bilgimizin ne zaman bizde hâsil olduğunu bilmeyiz. Zaten bunu bilmeye bir yol da yoktur. Nitekim sokakta bir

44 Bu görüşü savunanlar Mâide suresi 12. âyetten delil getirmektedirler ki, âyetin meâlî şöyledir: "Allah, İsrâilîoğullarından söz almıştı. İçlerinden on iki başkan göndermiştik. Allah demişti ki: Ben sizinle beraberim, eğer namazı kılar, zekât verirsiniz; elçilerime inanır ve onlara yardım eder ve Allah'a güzel borç verirsiniz. (Allah için yoksullara sadaka verirsiniz, yahut ihtiyacı olanlara Allah için ödünç para verirsiniz) elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim nankörlük ederse, düz yoldan sapmış olur."

45 Bu görüşün Mutezile imamlarından Ebû'l-Huzeyl el-Allaf'ın görüşü olduğu ifade edilmektedir. Bkz., er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsul fî İlmî Usûl'l-Fıkh*, thk., Tâhâ Câbir el-Alvânî, II. bsk., Beyrut, 1418/1998, II/378.

46 Bu görüşü savunanlar ise A'râf suresi 155. âyetten delil getirmektedirler. Bu âyetin meâlî şöyledir: "Mûsâ, tâyin ettiğimiz (buluşma) vakt(i) için kavminden yetmiş adam seçti..."

47 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/856; el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/28-29; İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/355-356; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/357.

48 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/857.

49 Bu konuda bkz., M. Hayri Kirbaşoğlu, *İstâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 97 vd.

50 İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/356.

adam birisini öldürse ve bir topluluk bize gelerek bu ölüm haberini bildirirse, ilk kişinin sözü zannı harekete geçirir, ikinci ve üçüncü kişilerin sözü ise bu zannı kuvvetlendirir. Bu hal giderek ziyâdeleşir ve nihâyet kendisi hakkında kuşku duymamıza imkan kalmayan zorunlu bir bilgi haline gelir. Eğer bu zorunlu bilginin bizde oluştuğu anın bilindiği ve haber verenlerin sayısının hâfızada tutulduğu düşünülürse, bu takdirde bunu bilme imkanı olur. Ancak bu anın bilinmesi zordur. Çünkü bu giderek artan bir durumdur. Bundan dolayı inşanın bunu bilmesi imkansızdır."⁵¹

Görüldüğü gibi, Hanbeli usûlcülerin ortak kanâati, bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, bu haberi rivâyet eden râvilerin ulaşması gereken herhangi bir sayı olmadığı yönündedir. Onlara göre bu konuda bir sayı belirlemenin hiç bir gerekçesi ve mantıkî izahı olamaz. Hanbelî usûlcülere göre bir habere mütevâtir diyebilmek için, bu haberi bize getiren kişilerin yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir kalabalık olması yeterlidir.

2. 3. 2. Tevâtürde Tasdik

Mütrevatir haberle ilgili tartışma konularından biri de, bir haberin mütevâtir olabilmesi için onu işiten bütün insanların haberi doğrulamasının gerekli olup olmadığıdır. Hanbeli usûlcülerin bazıları, usûl eserlerinde bu konuya yer verirken, diğer bazıları bu konuya değinmezler.⁵² Bu konuya eserinde yer veren Ebû Ya'lâ'ya göre, mütevâtir haberlerle bilgi hâsıl olması için, bütün insanların bu haberleri tasdik etmeleri gerekmez.⁵³ Ebû Ya'lâ, bu görüşün mezhebin zâhir görüşü olduğunu söyledikten sonra; bu görüşüne delil olarak da Ahmed b. Hanbel'in sıfat haberlerini kabul etmesini ve bu haberleri insanların kabul etmesi hususunda görüş ayrılığı olmasına rağmen, ona göre bu haberlerin bilgi gerektirmesini ileri sürer. Müellif, Yahudilerin bu hususta farklı düşündüklerini ve mütevâtir haberlerle bilgi hâsıl olması için insanlardan bu haberleri yalanlayanın bulunmamasını şart koştuklarını belirtir.⁵⁴

Daha sonra Ebû Ya'lâ, bütün insanların icmâ etmesi ve o haberi doğrulaması mütevâtir haberin bilgi ifade etmesi için şart olsaydı, bu durumda hiçbir şekilde mütevâtir haberle bilgi hâsıl olma imkanı kalmayacağı gerekçesiyle bu görüşü eleştirir. Zîrâ ona göre bir kişinin bütün insanlarla karşılaşması ve onlarla görüşmesi imkansızdır. Diğer taraftan müslümanlar, mütevâtir haberle bilgi hâsıl olmasının doğruluğu hususunda görüş birliğine vardığı için, onların bu konudaki itirazlarının pek de bir ehemmiyeti kalmamaktadır.⁵⁵

51 İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzur*, I/357-358.

52 İbn Teymiye ve el-Merdâvî, eserlerinde bu konuya kısaca değinen usûlcülerdendir. Bkz., İbn Teymiye, *el-Musevede*, s. 210; el-Merdâvî, *et-Taḥbîr*, IV/1768.

53 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/845; İbn Teymiye, *el-Musevede*, s. 210.

54 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/845.

55 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/846.

Ebû Ya'lâ'nın bu konuda Yahudilerle polemige girmiş olması dikkat çekici gözükmektedir. Yahudilerin, İslâm ilimler geleneğindeki mütevâtir üzerine mi, yoksa kendi dinî geleneklerindeki mütevâtir anlayışı üzerine mi konuştuklarını ise, Ebû Ya'lâ'nın metninden tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan Ebu Ya'lâ'nın, mütevâtir haber'in bilgi ifade etmesi için gerekli olmayan şartları tartışırken, Yahudilerle bir polemige girmiş olması ve onun bu konuda aktardığı bilgiler, dinler tarihi açısından da önem taşımaktadır. Biz, Ebû Ya'lâ'nın vermiş olduğu bu bilgiler sayesinde, onun kendi çağında veya ondan önceki dönemlerde, Yahudilerin Müslümanlarla ihtisas gerektiren ilmi konularda tartışmaya girmiş olduklarını, örneğin bir haberin mütevâtir vasfını kazanabilmesi için kendilerine göre bir takım şartlar dahi ileri sürdüklerini öğreniyoruz. Ebu Ya'lâ'nın fıkıh usûlü ile ilgili bir eserde, 'haberler' konusunu işlerken böyle bir konuya değinmiş olmasının nedeni, onun aynı zamanda iyi bir kelamcı olması olgusuyla açıklanabileceği kanaatindeyiz.

2. 3. 3. Mütevâtir Haberde Râvîlerin Dinî Kimlikleri

Bir haberin mütevâtir vasfını kazanabilmesi için, haberi rivâyet edenlerin tamamının Müslüman ve adâlet sahibi kişiler olmasının gerekli olup olmadığı meselesine Ebû Ya'lâ (ö. 458) değinmezken, onun öğrencileri el-Kelvezânî (ö. 510) ve İbn Akil (ö. 513) konuyu ayrıntılı olarak inceler. Daha sonraki usülcülerden İbn Kudâme (ö. 620) ve İbn Teymiye (ö. 728) ise bir kaç satırla bu konuya eserlerinde yer verirler.

Hanbeli usülcülere göre, bir haberin mütevâtir olabilmesi için, bu haberi nakleden kişilerin tamamının mü'min ve adâlet sahibi kişiler olması gerekmez.⁵⁶ İnanmayan ve fâsıkların naklettiği mütevâtir haberlerle de ilim hâsil olur.⁵⁷

el-Kelvezânî, Şâfîiler'in bazılarının, bir haberin tevâtür derecesine ulaşabilmesi için, bu haberi nakledenlerin tamamının müslüman olması gerektiği görüşünü savunduklarını nakletmektedir.⁵⁸ Yine onun naklettiğine göre, Şâfîiler'den bazıları da şu görüştedir: Haber verilen hâdisenin üzerinden uzun bir zaman geçmemişse bu durumda haber verenlerin müslüman olma şartı aranmaz. Ancak hâdiseden üzerinden uzun bir zaman geçmişse, bu takdirde haber verenlerin tamamının, müslüman olması gerekir. Çünkü geçen bu uzun süre zarfında müslüman olmayanların birbiri ile yazışmak sûreti ile yalan üzerine ittifak etmeleri mümkündür.⁵⁹

56 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/32; İbn Akil, *el-Vâdih*, IV/358; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/360 (Ravda'yı tahkik eden en-Nemle, bu görüşün cumhûrun görüşü olduğunu nakleder); İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 210.

57 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/32.

58 İbn Kudâme'nin Ravda'sını tahkik eden en-Nemle, Şâfîilerden Abdullah b. Abdân'ın (ö. 433) bu görüşte olduğunu nakleder. Bkz., İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/360, 1. dipnot.

59 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/32; ayrıca bkz., İbn Akil, *el-Vâdih*, IV/358; İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 210; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 203.

Ancak el-Kelvezânî bu görüşlere katılmaz ve kendi görüşünün doğruluğunu çeşitli mantıkî izahlarla savunur. O'na göre haber, haber verenleri yalana itecek bir neden olmaması açısından bir bilgi vâsıtasıdır. Bu durum, müslümanlar için geçerli olduğu gibi inanmayanlar için de geçerlidir. Bu, mütevâtir haberle hâsil olan bilginin mükteseb olduğunu savunan için bir delildir. Ancak mütevâtir haberle hâsil olan bilginin zorunlu olduğunu savunan ise bu konuda şöyle der: 'İnanmayan ülke insanları da, uzak ülkeler ve geçmiş milletler hakkındaki bilgileri, kendi dinlerine mensup olan insanların tevâtürden vermiş oldukları haberle bilirler. Nitekim biz de böyle bilmekteyiz. Öyle ise, bu konuda haber verenlerin Müslüman olma şartını aramaya gerek yoktur.'⁶⁰

Ayrıca el-Kelvezânî, mütevâtir haberle bilgi hâsil olabilmesi için, bu haberi rivâyet edenlerin tamamının Müslüman olması gerektiğini savunanların "İcmâ, müslümanlara has bir şey olduğu için tevâtürün de onlara has olması gerekir" şeklinde bir delil ileri sürebileceklerini söyler. Ancak el-Kelvezânî, "Bu, arada bir illet olmaksızın yapılan bir benzetmedir. İki arasında fark, icmâ'nın, şeriat ile delil olmuş olmasındadır, şeriat ise İslâm'a hastır. Ancak, yalan üzere ittifak olmadığı zaman haberle ilim hâsil olur ki, bu inanmayanlar için de söz konusudur" der ve bu delili yerinde bulmadığını ifade eder. Diğer taraftan muhalif görüşte olanın "eğer mütevâtir haberle bilgi hâsil olması için, bu haberi verenlerin tamamının Müslüman olması gerekmiyorsa ve inanmayanların haberi ile de bilgi hâsil oluyorsa, bu takdirde Yahudiler'in haberleri ve Hıristiyanların İsa (a.s.)'nın öldürüldüğü ve asıldığı yönündeki haberleri ile bilgi hâsil olması gerekir" şeklinde ileri sürdüğü bir itirazı, el-Kelvezânî Yahudiler'in ve Hıristiyanların haberlerinde tevâtür şartlarının tamamının oluşmadığını, bu haberlerin âhâd yollarla ve de kitaplardan nakledildiğini söyleyerek reddeder.⁶¹

2. 4. Mütevâtir Haber'in Epistemolojik Değeri

Mütevâtir haberin bilgisel değeri hakkındaki tartışmalara, hadis usûlü ile ilgili eserlerde yeterince yer verilmezken, fıkah usûlü ile ilgili eserlerde mütevâtir haberin bilgisel değeri ayrıntılı olarak incelenir. Bu başlık altında incelenecek olan konu, öncelikle mütevâtir haberin bilgi kaynağı olup olamayacağı hususundaki tartışmalardır. Hanbelî usûlcülere göre, mütevâtir haber bilgi ifade eder, yani bilgi kaynağıdır. Bu bilginin zorunlu bir bilgi mi yoksa mükteseb/istidlâlî bir bilgi mi olduğu tartışmasına ise daha sonra değinilecektir.

60 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/32.

61 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/33; bu konuda ayrıca bkz., İbn Akil, *et-Vâdih*, IV/360-361.

Haberî, mütevâtîr ve âhâd olmak üzere ikiye ayıran Hanbelî usûlcüler⁶², mütevâtîr haberin bilgi (ilim) ifade etmesi hususunda görüş birliği içerisindeydiler.⁶³ İbn Kudâme, mütevâtîr habere başka bir delil delâlet etmese bile onun tasdik edilmesi gerektiğini, haber çeşitleri içerisinde sadece mütevâtîr haberin doğruluğunun kendisinden anlaşıldığını ve mütevâtîrin dışındaki haber çeşitlerinin doğruluğunun ise ancak haberin kendisinin dışındaki başka bir delilin delâleti ile anlaşılabilirliğini söylemektedir.⁶⁴

Hanbelî usûlcülerin, mütevâtîr haberlerin epistemolojik değeri konusunda yürüttükleri tartışmalardaki muhatapları, haberlerin bilgi kaynağı olmasını inkar eden ve bilginin ancak his ve müşâhede ile hâsıl olacağını iddiâ eden Sumeniyye⁶⁵ ve Berâhime⁶⁶ gibi dînî gruplardır.⁶⁷

Hanbelî usûlcüler, Sumeniyye ve Berâhime gibi fırkaların ve onlar gibi düşünenlerin 'haber'in bilgi kaynağı olamayacağı yolundaki iddialarını bir takım akli çıkarımlarla reddetmektedirler. Onların ifadesine göre, mesela biz, his ve müşâhede ile bir takım şeyleri bildiğimiz gibi; Mekke, Basra ve Çin gibi uzak diyarları ve Emevîler ve Abbâsîler gibi geçmiş asırlarda yaşayanların hayat hikayelerini bildiğimizin farkındayız. Bunu inkar eden kimse müşâhede ile bilgi hâsıl olmasını inkar eden Sofistler⁶⁸ gibidir. Bunu,

62 İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/323; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/347; el-Bağdâdî, Safiyuddîn Abdulmu'min b. Abdîlhak, *Kavâidu'l-Usûl ve Maâlicdu'l-Fusûl*, tsh., Ahmed Muhammed Şâkir, I. bsk., Beyrut, 1406/1986, s. 16; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 202.

63 el-Ukberî, Ebû Ali el-Hasen b. Şihâb, *Risâle fi Usûli'l-Fıkıh*, thk., Muvaffak b. Abdillâh b. Abdülkadir, I. bsk., Beyrut, 1413/1992, s. 119; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/841; el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/15; İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/326; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/347; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XVIII/16; Abdülhak el-Bağdâdî, *Kavâidu'l-Usûl*, s. 16; el-Merdâvî, *et-Tahbîr*, IV/1751; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/326; en-Nemle, *İthâfı zevi'l-Basâir*, III/21 vd; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 202; et-Turkî, Abdullah b. Abdülmuhsin, *Usûlu Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, Muessesetu'r-Risâle, IV. bsk., Beyrut, 1416/1996, s. 248.

64 İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/347; ayrıca bkz., Abdülhak el-Bağdâdî, *Kavâidu'l-Usûl*, s. 16.

65 Sumeniyye: İslâm'dan önce ortaya çıkan bir fırka olduğu ifade edilen Sumeniyye, 'beş duyu vasıtası dışında hiçbir şey bilinemez' iddialarıyla tümevarım (nazar=deduction) ve tümdengelim (istidlâl=induction) inkar etmekle birlikte, âlemin kademine inanmışlardır. Bu konuda bkz., el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr, *el-Fark beyne'l-Fırak*, (*Mezhepler Arasındaki Farklar*), Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, T.D.V.Y., Ankara, 1991, s. 208, 254, 255, 280.)

66 Berâhime, Brahmanizm'in İslâm kaynaklarındaki ifadesi olarak kabul edilmektedir. (Bkz., Tümer, Günay, *"Brahmanizm"* md., *DİA*, VI/332). Berâhime'nin gerçek kimliği hakkında bilimsel tartışmaların sürdüğü ifade edilmektedir. Ancak gerçek kimlikleri her ne olursa olsun, İslâm heresiografi literatüründe nübüvveti inkar ile Berâhime arasında daima bir ilişki kurulmuştur. İslâm kelamındaki "İsbâtü'n-nubuvve" araştırmalarının hedefi olan inkarcı tutumun adeta simgesi sayılan Berâhime'nin, nebvi otoriteden bağımsız ve nübüvveti gereksiz, hatta imkansız ve saçma gören tezleri İslâm filozofları hakkındaki menfi izlenimleri canlı tutacak analogilere konu edilmiş ve filozoflar açıkça yada zımnen nübüvvet inkarcıları olarak tanımlanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kutluer, İlhan, *İlim ve Hikmetin Aydınlanışında*, İz Yay., İstanbul, 2001, ss., 210-211.

67 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/841; el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/15; İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/326; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/348; İbn Teymiyye, *el-Musevede*, s. 210; el-Merdâvî, *et-Tahrîr*, IV/1763.

68 Sofistler'in ilki olan Protagoras'a (M.Ö. 482-411) göre, duyular âlemi sürekli değişim halinde olduğundan, bize zorunlu ve evrensel olanı değil gelip geçici şeyleri gösterir. Dolayısıyla bu yolla elde edilecek bilgiler de zorunlu olarak şüpheli olacaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Gökberk, Mâcîd, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1990, s. 42 vd.

yani uzak diyarların varlığını ve geçmiş olayları bilmenin haberden başka bir yolu yoktur.⁶⁹

Ebu Ya'lâ'nın ifâde ettiğine göre⁷⁰, haberlerin bilgi kaynağı olamayacağını iddia edenler, şöyle bir akıl yürütme ile, haberin müşâhede ve his gibi olamayacağını, dolayısıyla haberin bilgi kaynağı olamayacağını ileri sürebilirler: 'Eğer haberle bilgi meydana gelmesi, müşâhedelerle bilgi meydana gelmesi gibi olmuş olsaydı; bu durumda nasıl ki müşâhedelerin ve hislerin tekrarına ihtiyaç duyulmuyorsa, aynı şekilde haberin tekrarına ve mütevâtir olmasına da ihtiyaç duyulmazdı. Madem ki, bu hususta haberin tevâtürüne ihtiyaç duyuluyor, o halde bu durum haberle bilgi hâsıl olmadığını gösterir.' Yani, bu iddia sahiplerine göre, bir insan bir şeye bir kez baksa veya bir şeyi bir kez duysa, bu konuda bilgi sahibi olur. Ama haber böyle değildir. Çünkü haberin bilgi kaynağı olabilmesi için tekrar tekrar söylenmesi ve bu şekilde tevâtür düzeyine ulaşması gerekmektedir. Dolayısıyla bu da haberin bilgi kaynağı olamayacağını göstermektedir.

Ebü Ya'lâ'ya göre bu itiraz, yerinde bir itiraz değildir. Çünkü, müşâhede ve haber bu açıdan, yani tekrarlanma açısından farklıdır. Müşâhedelerle bilginin oluşması akıl olgunluğu ile ilgili bir şeydir. Zira aklında bir sorun olmayan bir insanın bir şeyi gördüğü halde, bu konuda bilgi sahibi olmaması gibi bir şey söz konusu değildir. Ama haberlerle bilgi meydana gelmesi böyle değildir. Çünkü Allah, haberle bilgi meydana gelmesi için, bu haberin mütevâtir olması yönünde bir âdet ortaya koymuştur. Haberle bilgi meydana gelmesi işte bu âdete tâbidir. Ebu Ya'lâ'ya göre, onun bu görüşünün doğruluğunu şu durum da açıkça ortaya koymaktadır: Allah, bir şeyi ezberlemek için okuyan kişinin, dersi tekrarladığı takdirde ezberleyebileceği yönünde bir âdet ortaya koymuştur. Aynı şekilde, şarhoşluk veren bir şeyin içilmesi tekrarlandığında, şarhoş olunacağı yönünde bir âdet belirlemiştir.⁷¹

İbn Kudâme (ö. 620) de, Sumeniyye'nin bilgi elde etme yollarını duyularla sınırlandırmasını bâtil olarak niteler ve şöyle der: "Biz ikinin birden büyük olduğunu ve iki zıddın birleşmesinin imkansız olduğunu biliyoruz."⁷² Yani İbn Kudâme'ye göre biz, ikinin birden büyük olduğu bilgisine sahibiz ve bu bilgiyi de duyuların dışında bir yolla elde etmiş durumdayız. Dolayısıyla bilgiyi duyularla sınırlandırmak, gerçeğe aykırı bir durumdur. İbn Kudâme (ö. 620) şöyle bir akli çıkarsama ile Sumeniyye'nin bu iddiasını geçersiz kılmaya çalışır: Sumeniyye'nin kendi iddiasınca bilgiyi duyularla sınırlandırmış olmaları, onlar tarafından bilinen bir şeydir. Yani onlarda,

69 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/842; el-Kelvezâni, *et-Temhîd*, III/16; İbn Akil, *el-Vâdih*, IV/326-327.

70 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/842.

71 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/843. Bu konuda ayrıca bkz., el-Kelvezâni, *et-Temhîd*, III/17.

72 İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/348.

bilginin duyularla sınırlı olduğu bilgisi vardır. Onlar bu bilgiyi duyularla elde etmiş değillerdir. Dolayısıyla Sumeniyye ve onlar gibi düşünenler, bu konuda kendi kendileri ile çelişkiye düşmektedirler.⁷³

Mütevâtîr haberin bilgi ifâde etmediğini söyleyen gruplarla Hanbelî usûlcüler -özellikle de Ebû Ya'lâ- sıkı bir polemîğe girmekte ve mütevâtîr haberin bilgi ifâde ettiği yönündeki kendi görüşlerini bir takım akli delillerle temellendirmektedirler. Hanbelî usûlcülerin bu mevzûda tartışmaya girdikleri gruplar, yukarıda da işaret edildiği gibi, İslâm'a müntesip olmayan kişilerden müteşekkil olsa gerektir. Çünkü mütevâtîr haberin ilim ifâde etmesi hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Bu durumu İbnü'n-Neccâr (ö. 972) şu ifâdeleri ile tesbit eder: "Mütevâtîr haberin ilim ifâde etmesi, müslümanların imamlarının görüşüdür."⁷⁴ Hatta, mütevâtîr haberin ilim ifâde etmesi hususunda -geçmişte ve günümüzde- ilim ehli arasında icmâ olduğu ifâde edilmektedir.⁷⁵ Bu duruma, Ebû Ya'lâ'nın şu sözleri de işaret etmektedir: "Bu, (mütevâtîr haberin ilim ifâde etmesi hususu) bütün ilim ehlinin görüşüdür."⁷⁶ el-Âmidî (ö. 631) de, herkesin, mütevâtîr haberin ilim ifâde etmesi hususunda ittifak ettiğini söyler.⁷⁷ el-Merdâvî (ö. 885), mütevâtîr haberin ilim ifâde etmesinin, müslümanların önde gelen ilim adamlarının görüşü olduğunu söyler.⁷⁸ eş-Şevkânî, mütevâtîr haberin bilgi ifâde ettiğinde müslümanlar arasında bir görüş ayrılığı olmadığını daha açık bir dille vurgular. O'nun ifade ettiğine göre, müslümanlardan (min ehli'l-islâm) ve akli başında olanlardan (mine'l-ukalâ) hiç kimse, mütevâtîr haberin bilgi ifâde etmesi hususunda muhâlif görüşte olmamıştır. Bu konuda Sumeniyye ve Berâhime'nin aykırı görüşte olduğu rivâyet edilmiştir ki, bu bâtil/temelsiz, geçersiz bir itirazdır. eş-Şevkânî'ye göre, bu görüşte olanlara cevap vermeye bile değmez.⁷⁹ Çağdaş Hanbelî ilim adamlarından Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî de, mütevâtîr haberin bilgi ifâde ettiği hususunda müslümanların icmâ ettiği görüşünü açıkça beyan eder.⁸⁰

Hanbelî usûlcülerin, haberlerin bilgi kaynağı olamayacağını savunanlara karşı polemikleri, mantığın da kullanıldığı bilgi felsefesi temelli tartışmalardır. Ebu Ya'lâ ve onun iki öğrencisi el-Kelvezânî ve İbn Akîl'in bu tar-

73 İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/348.

74 İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/326; et-Turkî, *Usûl*, s. 248.

75 İsmâil, Şa'bân Muhammed; *Dirâsât haule'l-Kur'an ve's-Sunne*, I. bsk., Mısır. 1407/1987, s. 283.

76 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/841; ayrıca bkz., İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/326.

77 el-Âmidî, Ali b. Muhammed; *el-İhkâm fî Usûl'l-Ahkâm*, thk., Seyyid el-Cumeylî, II. bsk., Beyrut, 1406/1986, II/30.

78 el-Merdâvî, *et-Tahrîr*, IV/1751.

79 eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed; *İrşâdu'l-Fihâl ilâ Tahkîki İlmü'l-Usûl*, thk., Muhammed Saîdu'l-Bedrî, IV. bsk., Beyrut. 1414/1993; s. 90.

80 et-Turkî, *Usûl*, s. 248.

tüşmalarda mütekellim (kelamcı) yönlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, nassçı bir mezhep olarak kabul edilen Hanbelî mezhebine mensup usûlcüler, nasslardan bir kısmının (hadis ve sünnet) geliş yolu olan haberlerin bilgi değerini savunurken, aklın imkanlarını sonuna kadar kullanmaktadırlar.

Meselâ İbn Akîl, herhangi bir Hanefî ve Şâfiî fakih gibi, kıyası kabul etmiştir ki, akıl ilkelerine baş vurmadan kıyas yapmaktan bahsedilemeyeceği bilinen bir husustur. Ayrıca İbn Akîl, taklide karşı çıkan, icthadı savunan ve müslümanların karşılaştıkları meseleleri çözecek bir müctehidin her zaman var olacağını savunan bir bilgindir. İbn Akîl, kendi çağındaki bazı Hanefî hukukçuların icthad kapısının kapandığını iddiâ etmelerine karşı, o icthad kapısının kapanmadığını savunmaktadır. O, bu görüşünü savunurken, Vael b. Hallâq'ın deyiimiyle 'Saf insan aklının eseri' olan deliller kullanmakta ve herhangi yazılı bir kaynağa göndermede bulunmamaktadır.⁸¹

2. 5. Mütevâtir Haber'in Verdiği Bilginin Mâhiyeti

Burada, Hanbelî usûlcülere göre mütevâtir haberin verdiği bilginin ne tür bir bilgi olduğu, yani mütevâtir haberin verdiği bilginin, *zorunlu* (el-ilmu'd-darûrî) bir bilgi mi, yoksa *nazarî* (el-ilmu'n-nazarî) bir bilgi mi olduğu konusu incelenenektir. Ancak bu konuya geçmeden önce, *zorunlu* ve *nazarî* bilgi kavramları üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Zorunlu Bilgi (el-ilmu'd-darûrî): "İnsanda zarûrî olarak hâsıl olan bilgi mânâsına gelen ilm-i zarûrî (el-ilmu'z-zarûrî), hadîs istilâhında, rivâyet edilen bir hadîsin, kabulü yönünden insanı zorunlu bırakan ve reddine imkan vermeyen bilgi mânâsında kullanılmıştır."⁸² Diğer bir deyişle zorunlu bilgi, "Fazla düşünmeden, delile başvurmadan, kendiliğinden ve kaçınılmaz bir şekilde (zarûrî, zorunlu olarak) meydana gelen bir bilgidir."⁸³

Bu tariflerde vurgulanan ortak husus, zorunlu bilginin kabulüne insanın mecbur kalması, diğer bir deyişle böyle bir bilgiyi reddetmeye imkan bulamayışıdır. Zorunlu bilginin bir başka özelliği ise, insanın böyle bir bilgiyi kabul etmesi için başka herhangi bir delile ihtiyaç hissetmemesi ve özel bir zihnî çabaya gerek duymamasıdır. Dolayısıyla zorunlu bilgi, hadis ilminde sadece mütevâtir haberlerin verdiği bilgi için söz konusu olabilmektedir. Böyle bir bilgiyi reddeden insan, gözü ile gördük-

81 Hallâq, Vael b., "Was the Gate of Ijtihad Closed" s. 10 ve 22, (*Law and Legal Theory in Classical and Medieval Islam*, 1995, içerisinde). Ayrıca usûlcülerin mantık kullanımına dair bkz., a. mlf., "Mantık. Formel Kanıtlar ve Kanıtların Sünnî Fıkah İlmünde Formel Hale Getirilmesi" (çev., Bilal Aybakan), M.Ü.İ.F.D., sy: 16-17, 1998-1999, ss. 196-236.

82 Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 149.

83 Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., VI. bsk., İstanbul, ts., s. 70.

lerini ve kendi benliğini reddeden bir insan gibidir. Zorunlu bilgiye aynı zamanda kat'î ve yakînî (kesin) bilgi dendiğini de hatırlatmakta yarar vardır. Dolayısıyla *zarûrî ilim*, *yakînî ilim* ve *kat'î ilim* gibi istilahlara tamamı tek bir bilgi türünü, yani *zorunlu bilgi*'yi ifade etmek için kullanılan istilahlardır.

Nazarî Bilgi (el-ilmun'n-nazarî): "Lügatte 'bakmak ve görmek' mânâlarına geldiği gibi, araştırma ve mukâyese sonunda 'düşünmek' mânâsına da kullanılan *nazar*, istilahta bilinmeyi elde etmek için, bilinenleri münâsîp bir şekilde işlemek demektir. Delile başvurmak, delile bakmak demek olan *istidlâl* de aynı mânâda kullanılır. Bu nevi ilme *kesbî ilim* de denir."⁸⁴ Nazarî bilgi hadis istilahında, haberlerin, haber verdikleri konularda, ikna yönünden insan üzerinde bıraktıkları tesir olup, ancak zihnî bir tetkik ve tertip neticesi kesinleşir ve bilgi halini alır."⁸⁵

Görüldüğü gibi nazarî bilgi, insanda zorunlu olarak, herhangi bir çaba sarfetmeden oluşan bir bilgi değil, bir takım öncüllerden hareketle ulaşılan bir bilgidir. Yani nazarî bilgi, bilinenlerden hareketle bilinmeyenlerin elde edilmesi ameliyesidir. Zorunlu bilginin elde edilmesi için herhangi bir çabaya girmeye gerek yokken, nazarî bilginin elde edilmesi için zihnî bir çabaya girmeye, elde mevcut olan delilleri kullanmaya gerek vardır. Nazarî bilgiye aynı zamanda *istidlâlî*, *iktisâbî* veya *mükteseb bilgi* de denmektedir ki, bu kavramların hepsi de, böyle bir bilgiye ulaşmak için insanın göstermesi gereken çabaya işaret etmektedir. Nazarî bilgi hadis istilahında âhâd haberler için söz konusudur.

Hanbelî usûlcülerinin geneline göre ise, mütevâtir haberden hâsıl olan bilgi, zorunlu bilgidir.⁸⁶ Ancak el-Kelvezânî'nin (ö. 510) belirttiğine göre, insanlar tevâtürle gelen haberlerden hâsıl olan bilginin mâhiyeti konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁸⁷

Ebû Ya'lâ (ö. 458), mütevâtir haberlerle hâsıl olan bilginin *zorunlu* olduğunu, *iktisâbî* ve *istidlâlî* olmadığını ve bu görüşün de ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü olduğunu; Ebu'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319) ve diğer bazı mu'tezilîlerin ise, mütevâtir haberlerle hâsıl olan bilginin *zorunlu* değil, *iktisâbî* ve *istidlâlî* olduğu görüşünü savunduklarını ifade eder ki⁸⁸, bu diğer mu'tezilîlerin kimler olduğunu, -aşağıda geleceği üzere- biz onun öğrencisi el-Kelvezânî'den öğrenmekteyiz. İbn Akîl (ö. 513)'e göre de mütevâtir haberden hâsıl olan bilgi, zorunlu bir bilgidir. Bu da fakihlerin ve usûlcüle-

84 Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmî*, s. 71-72.

85 Koçyigit, *Hadis İstilahları*, s. 147.

86 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/847; İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/336; el-Merdâvî, *et-Tahbîr*, IV/1771; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Keukeb*, II/326; İbn Teymiye, *el-Musevede*, s. 210.

87 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/22.

88 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/847.

rin çoğunluğunun görüşüdür.⁸⁹ el-Kelvezânî (ö. 510), mütevâtir haberlerin zorunlu bilgi ifade ettiği yönündeki görüşün kendi hocası Ebu Ya'lâ'nın (ö. 458), Cubbâî (ö. 303)'nin, onun oğlu Ebû Hâşim el-Cubbâî (ö. 321)'nin ve Şâfiler'in çoğunluğunun görüşü olduğunu söyler. Yine onun verdiği bilgiye göre, mütezilî âlimlerden Ebu'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319) ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî (ö. 436) ile Şâfiî âlim ed-Dakkâk (ö. 392), mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin mükteseb olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁹⁰ İbn Teymiye (ö. 728) de mütevâtir haberin *kesin bilgi* ifade ettiğini ve bunun da bütün ilim ehlinin görüşü olduğunu zikreder. Ayrıca ona göre, mütevâtir haberden hâsıl olan bilgi mükteseb değil zorunlu bir bilgidir ve bu görüş fukahâ ve kelamcıların çoğunluğunun görüşüdür.⁹¹

İbn Kudâme (ö. 620), mütevâtir haberlerin zorunlu bilgi ifade ettiği yönündeki Ebû Ya'lâ'nın görüşüne 'bu (görüş) doğrudur'⁹² diyerek katılırken, el-Kelvezânî hocasının bu görüşüne katılmaz. O, bu hususta Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319) ve Ebû'l-Huseyn el-Basrî (ö. 436) gibi mütezilî âlimlerin görüşüne katılır. Onlara göre, mütevâtir haberlerle hâsıl olan bilgi zorunlu değil, müktesebtir. Başka bir ifadeyle, mütevâtir haberler zorunlu değil, iktisâbî bilgi ifade ederler.⁹³ Ehlu'l-eser geleneği içerisinde en önemli usûlcülerden biri olan el-Kelvezânî'nin bu konuda kendi hocasının görüşüne değil de, mütezilî olan iki âlimin görüşüne katılması dikkat çekici bir husus olsa gerektir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Ebû Ya'lâ'ya (ö. 458) göre, mütevâtir haberin verdiği bilgi zorunlu bilgidir. Ebû Ya'lâ bu görüşünü *el-Udde*'sinde açıkça ifade eder.⁹⁴ Ancak İbn Teymiye⁹⁵ (ö. 728) ve el-Merdâvî'nin⁹⁶ (ö. 855) verdiği bilgiye göre Ebû Ya'lâ *el-Kifâye*⁹⁷ adlı eserinde, mütevâtir haberin ifade ettiği bilginin *mükteseb* olduğu görüşünü benimsemiş, bu görüşü Ebu'l-Kâsım el-Belhî'den (ö. 319) naklederek desteklemiştir.

Ebû Ya'lâ *el-Udde*'sinde, mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin, zorunlu bilgi olduğu yönündeki görüşünü şöyle temellendirir: "Eğer mütevâtir

89 İbn Akil, *el-Vâdih*, IV/336-337.

90 el-Kelvezânî, *et-Temhid*, III/22-23.

91 İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 210.

92 İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/350.

93 el-Kelvezânî, *et-Temhid*, III/23-24.

94 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III/847.

95 İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 210-211.

96 el-Merdâvî, *et-Tahbir*, IV/1773.

97 Ebu Ya'lâ'nın elimizde tam olarak bulunmayan bu eseri ile ilgili olarak Cengiz Kallek şu bilgileri verir: "*el-Kifâye fî usûli'l-fıkh*: Beş ciltlik bir eserdir. Dâru'l-Kutubî'l-Mısriyye'de (Usûlü'l-fıkh, nr. 365) IV. cildin yazma bir nüshası ile Câmiatu'd-duvel'l-Arabiyye Ma'hedu'l-mahtûtât'ta (Usûlü'l-fıkh, nr. 90) bunun bir kopyası bulunmaktadır. Bu cilt, 'Kitâbu'r-Rehn' ile başlayıp 'Kitâbu'l-Musakât' ile sona eren on bir bölümden oluşmaktadır. Müellif bu eserini *Muhtasaru'l-Kifâye* adıyla ihtisar etmiş de bu muhtasar günümüze ulaşmamıştır." Kallek, Cengiz, "*Ebû Ya'lâ el-Ferrâ*" md., *DİA*, X/255.

haberlerin ifâde ettiği bilgi *zorunlu* olarak bilinmeseydi, bu durum nübüvvet konusunda şüpheye yol açardı, ki bu da câiz değildir. Buna göre Allah'ın bilinmesinin de istidlâlî olması gerekmez. Bu şüpheye yol açmaz. Çünkü ihâta ve idrâk yoluyla kadîm'in bilgisine ulaşmaya bir yol yoktur. Sonradan olan varlıklar ise böyle değildir. Çünkü bunlar ihâta ve idrâk olunabilir. Bu durumu şu husus da açıklamaktadır: Zorunlu olanları bilmek için başvurulmuş yol, muhdes olanlar için de geçerlidir ki, bu da beş duyudur. Kadîm için bu söz konusu değildir. Çünkü bilginin bu çeşidi, muhdesin bilinmesidir, bunun benlikten uzaklaştırılması ve onda şüphe edilmesi imkansızdır. Durum böyle olunca, mütevâtir haberlerle hâsıl olan bilginin, müşâhedelerle hâsıl olan bilgi gibi zorunlu olarak bilindiği sâbit olmaktadır. Eğer hâsıl olan bu bilgi iktisâbî olsaydı, bu bilgiye şüphe girerdi."⁹⁸

Aynı zamanda iyi bir kelâmcı olan Ebu Ya'lâ'nın⁹⁹, mütevâtir haberin verdiği bilginin zorunlu olduğu yönündeki görüşünü savunurken benimsediği bu üslûbun, mütekellim üslûbu olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Başta mezhebin kurucu İmam Ahmed b. Hanbel olmak üzere, bu geleneğe mensup âlimlerin kelâm'a hep soğuk bakmaları, hatta bu ilme düşman olmaları¹⁰⁰ ve bu yüzden kelamcılarla sürekli mücadele edip, işi fiilî dirence kadar vardurmaları göz önüne alındığında¹⁰¹, Ebu Ya'lâ'nın fıkıhın furûunda mezhep taassubundan uzak kalabilme tavrını¹⁰², fıkıh usûlünde de sergilediğini söylemek mümkündür.

Ebü Ya'lâ, mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin *iktisâbî* değil de *zorunlu* olduğuna dair bir de şu delili zikretmektedir: "Eğer mütevâtir haberden hâsıl olan bilgi, *kesb* ve *istidlâl*'le bilinseydi, bu durumda sadece nazar ve te'vil ehli olan kişiler için bilgi ifâde ederdi. Nazar ve te'vil ehli olmayan çocuklar için de mütevâtir haberin bilgi hâsıl etmesi vaki olduğundan, bu bilginin zorunlu olarak bilindiği sâbit olmaktadır."¹⁰³

el-Kelvezânî'ye (ö. 510) göre ise, mütevâtir haberlerle hâsıl olan ilim zorunlu değil de istidlâlî bir bilgidir. O, bu husustaki görüşünü şu şekilde

98 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/848.

99 Ebü Ya'lâ'nın Kelâm ilmi sahasında *el-Mu'temed fi Usûlî'd-Dîn* (Beirut, 1972, 1974) adında bir eseri vardır.

100 Goldziher, Ignaz, '*Hanbelî Hareketlerin Tarihi Hakkında*', s. 2. [Bu makale, Ignaz Goldziher'in "*Zur Geschichte der hanbalitischen Bewegungen*" (*Zeitschrift Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig, 1908, s. 4.) adlı makalesinin çevirisidir. Goldziher'in bu makalesinin İSAM'daki 'Hanbelîlik' poşeti içerisinde yer alan ve "*Hanbelî Hareketlerin Tarihi Hakkında*" başlığını taşıyan özet Türkçe çevirisinin, Dr. Tahsin Görgün tarafından yapıldığını Ferhat Koca'nın eserinden öğreniyoruz. (Bkz., Koca, *Selefi Söylem*, Önsöz, s. 9.) Bu çalışmada adı geçen makalenin Türkçe çevirisinden yararlanıldığı için, atıflar makalenin çevirisine yapılmıştır.]

101 Koca, *Selefi Söylem*, ss. 200-210.

102 Kallek, '*Ebü Ya'lâ el-Ferrâ*' md., *DİA*, X/254.

103 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/848; ayrıca bkz., İbn Akil, *el-Vâdih*, IV/337; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevekb*, II/326.

temellendirir: "İstidlâl, kendisi ile başka bir bilgiye ulaşılan bilgilerin tertib edilmesidir. Varlığı, bilgilerin tertib edilmesine dayanan her bilgi, istidlâle ulaşılmış bir bilgi demektir. Tevâtürle hâsıl olan bilgi de, bu şekilde meydana gelmektedir. Çünkü biz, bize haber verilen bir hususun doğruluğunu aşağıdaki şartlar gerçekleştiği zaman biliriz: Bize haber verenlerin kendi reylerinden değil de, görme ve işitme neticesi haber verdiklerini, onları yalana itecek bir nedenin bulunmadığını ve onların yalan söylemeyi amaçlamadıklarını, akıllarının ve arzularının farklılığı ile birlikte bu mesele üzerinde görüş birliğine varamayacaklarını bildiğimiz zaman, bize haber verilen şeyin doğru olduğunu biliriz. Haber verdikleri şeyin yalan olamayacağı ortaya çıkınca, doğru olduğu sâbit olmuş olur. Bu şartlardan herhangi birisi eksik olursa haberin doğruluğunu bilemeyiz. Böylece mütevâtir haberlerle hâsıl olan bilginin iktisâbî olduğu sâbit olmaktadır."¹⁰⁴

el-Kelvezânî'nin burada vurgulamak istediği husus şudur: Kendisine mütevâtir bir haber ulaşan kişinin bu haberin doğruluğunu bilmesi ve bu haberin onda bilgi meydana getirmesi için, o kişinin bir takım öncüllere sahip olması gerekmektedir. Bu öncüller de bir takım zihnî çabaları gerektirmektedir. Yani, mütevâtir haberin onu işiten kişide bilgi hâsıl etmesi için, o kişinin bir çaba sarfetmesi gerekmektedir. İşte bundan dolayı mütevâtir haberlerle hâsıl olan ilim zorunlu değil, istidlâlî ve iktisâbî olmaktadır. el-Kelvezânî, bu konudaki diğer bir delili de şu şekilde zikreder: "Eğer mütevâtir haberle hâsıl olan bilgi zorunlu olsaydı, bütün insanların bu bilgiyi bilmeye müşterek olmaları gerekirdi. Akıllı kimselerin mütevâtir haberle bilgi hâsıl olmasını inkar ettiklerini gördüğümüze göre, bu, mütevâtir haberle hâsıl olan bilginin istidlâl ciheti ile olduğuna delâlet eder. Sofistlerin müşâhadeleri inkar etmeleri bir şey ifade etmez. Çünkü biz onları bu hususta *filcî beyan edebilecek kimseler* olarak kabul etmiyoruz."¹⁰⁵

Görüldüğü gibi, Hanbelî usûlcülerin geneli, mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin zorunlu olduğu görüşünde iken, el-Kelvezânî mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin istidlâlî olduğu görüşündedir.

el-Merdâvî (ö. 885) ve İbnu'n-Neccâr (ö. 972), mütevâtirin Kur'an, sünnet ve icmâ için söz konusu olduğunu, meselâ yedi krâatin, sahih olan görüşe göre on krâatin da mütevâtir olduğunu söylerler.¹⁰⁶ Onlar, mü-

104 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/24.

105 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/25.

106 ez-Zerkeşî'nin ifade ettiğine göre, mevcut krâatların mütevâtir olması, krâat imamlarından bize nakilleri itibariyledir. Yoksa söz konusu krâatlar Hz. Peygamber'den itibaren mütevâtir değildir. O, bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Gerçek şu ki, yedi krâat, yedi imamdan (bize) nakilleri yönüyle mütevâtirdir. Onların Hz. Peygamber'den bize nakillerinin tevâtürlüğü konusu ise tartışmalıdır. Çünkü bu yedi krâat imamının senetleri, krâat kitaplarında mevcut bulunmaktadır. Ve bu isnadlar bir kişinin diğer bir kişiden nakli ile oluşmuş ve tevâtürlük şartları rivâyetin başında ortasında ve sonunda oluşmamıştır. Bu söylediğimiz şey, krâat imamlarının kendi kitaplarında mevcuttur." Bkz., ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *et-Burhân fî Ulûm'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, I/319.

tevâtîr olan sünnetlerin gerçekten çok az olduğunu, hatta bazılarının lafzî mütevâtîr sünnetlerin hiç olmadığı görüşünde olduklarını ifade ederler. Ancak çoğunluğun 'Men kezebe aleyye...' hadisinin lafzî mütevâtîr sünnet olduğunu kabul ettiklerini, bazılarının buna 'havz'¹⁰⁷ hadislerini de ilave ettiklerini söylerler.¹⁰⁸ Ancak gerek 'Men kezebe aleyye...'¹⁰⁹ hadisi ve gerekse 'havz' hadisleri olsun, isnadla rivâyet edildikleri ve isnadlı rivâyetlerin ise mütevâtîr olması söz konusu olamayacağı için bunların da mütevâtîr olduklarından söz edilemez.

2. 6. Mütevâtîr Haberin Gizlenmesinin İmkansızlığı

Hanbelî usûlcüler, nakledilmesine ve bilinmesine ihtiyaç olan bir haberin büyük bir cemâat tarafından gizlenmesinin câiz olmadığı görüşündedirler.¹¹⁰ Hanbelî usûlcüler bu meseleyi, İmâmiye Şiası tarafından Hz. Ali'nin hilafeti hakkında ileri sürülen nassın sahâbe tarafından terkedildiği iddiâsının¹¹¹ temelsiz olduğunu ispatlamak için dile getirmektedirler.

Hanbelî usûlcülerin belirttiğine göre İmâmiye Şiası, nakline ve bilinmesine ihtiyaç olan bir haberin, eğer buna iten bir neden varsa büyük bir topluluk tarafından gizlenebileceği iddiâsını ileri sürmüş ve Hz. Ali hakkındaki nassın¹¹² terki ile ilgili görüşlerini de bu iddiâ üzerine bina etmiş-

107 Burada 'havz hadisleri' ile âhirette Hz. Peygamber'in ümmetiyle yanında buluşacağı havuzdan bahseden hadisler kasdedilmektedir. *Havz* ve birlikte kullanıldığı *kevser*, şu şekilde tanımlanmaktadır: "İslâmî literatürde *havz*, âhirette Rasûl-i Ekrem'e tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; sözlükte 'çok, pek çok' anlamında bir sıfat veya 'ırmak' manasında bir isim olan *kevser* de yine Rasûlullah'a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmekte, Arapça'da ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime Türkçe'de *havz-ı kevser* şeklinde bir tek terime dönüştürülmüş bulunmaktadır." Ertürk, Mustafa, "Havz-ı Kevser" md., *DİA*, 546-549. Bu konudaki hadislerin yer aldığı kaynaklar için bkz., Wensinck, A.J; *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*, Çağrı Yay., İstanbul, 1986, I/527-528, 'ĐĐĐ' mad.

108 el-Merdâvi, *et-Tahbîr*, IV/1754; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/330.

109 'Men kezebe aleyye...' hadisinin mütevâtîr olduğu iddiâlarının eleştirisi için bkz., Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, ss. 95-96.

110 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/852; el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/33; İbn Akil, *el-Vâdih*, IV/347; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/361; İbn Teymiye, *et-Musevvede*, s. 212; el-Merdâvi, *et-Tahbîr*, IV/1823; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/337-338; en-Nemle, *İthâfu zevi'l-Basâir*, III/116; İbn Bedrân, *Nuzhetu'l-Hâtır*, I/258; a. mlf., *el-Medhal* s. 203.

111 Şia'nın iddiâsına göre, Hz. Ali, Rasûlullah'tan (s.a.v.) sonra insanların en üstünüdür. Başta Hz. Ali olmak üzere, kendisinden sonra çocukları da imamate en layık insanlardır. Zaten Hz. Peygamber, daha sağlığında, Hz. Ali'yi, Vedâ haccından dönerken Ğadir-Hum denen mevkide, kendisine halife ve ümmetine imam olarak tayin ettiğini açıkça bildirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Fiğlah, Ethem Ruhi, *Çağımızda İttikâdi İslâm Mezhepleri*, Selçuk yay., IV. bsk., Ankara, 1990, s. 141 vd.

112 Şia, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendisinden sonra halife tayin ettiği şeklindeki iddiâsını temelinde on iki hadise dayandırmaktadır. Bunlardan birincisi ve en başta geleni, Hz. Peygamber'in Ğadir-Hum'da Hz. Ali hakkında söylediğini iddiâ ettikleri şu sözlerdir: "Ey Müslümanlar! Ben mü'minlere kendi nefislerinden daha evlâ değil miyim. Onlar da 'evet' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır' buyurdu." Şia'ya göre Hz. Ali'nin imâmetine delâlet eden bir hadis de şudur: "Ali'ye mü'minlerin emri diye selam veriniz." Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi kendisinden sonra halife tayin ettiği şeklindeki Şia iddiâları bunların tenkidî için bkz., ed-Dihlevî, Şâh Abdulazîz, *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsnâ-Aşeriyye*, (Farça'dan Arapça'ya çev., eş-Şeyhu'l-Hâfız Muhammed b. Muhyiddîn), İhlâs Vakfı yay., (ofset baskı), İstanbul, 1988, s. 159-176; Bakan, Tevhîd, *Ashâbin Adâleti*, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 1993, s. 97-117.

lerdir.¹¹³ Ancak Hanbeli usûlcüler, bir takım akli çıkarımlarla İmâmiye'nin bu görüşünün temelsizliğini ispatlamaya çalışmaktadırlar. Onlar, bu bağlamda genel olarak şu delillere yer vermektedirler: "Nakline ihtiyaç olan bir hususun gizlenmesi, çirkinlik bakımından, bir şeyi olduğunun hilafına haber vermekle eş anlamlıdır. Kendileri ile bir haberin tevâtüre ulaşmasının mümkün olduğu bir topluluğun, durumunu bildikleri halde bir hususu olduğunun aksine haber vermeleri câiz olmayınca, bilinmesine ihtiyaç olan bir şeyi gizlemek üzere görüş birliğine varmaları da câiz olmaz."¹¹⁴

Ebü Ya'lâ bu görüşü şöyle bir misalle desteklemektedir: "Bu görüşümüzün doğruluğunu şu misal de açıklamaktadır: Bir kimse Bağdad'a girse ve karşılaştığı herkese Mansûr câmiini sorsa, bütün orada olan herkesin câminin yerini ona gizlemeleri mümkün olmadığı gibi, ona yalan bilgi vermeleri de mümkün değildir. Yine aynı şekilde Cuma günü hutbe esnasında câmide büyük ve korkunç bir olay olsa, orada bulunan herkesin toptan bu olayın naklini terk etmeleri mümkün olmadığı gibi, yaptıkları işin yalan olacağını bile bile o olay hakkında yanlış bilgi vermeleri de mümkün değildir."¹¹⁵ el-Kelvezânî ise benzer bir misali vermektedir: "Camide namaz vaktinde, herkesin huzurunda büyük bir olay olsa, orada hazır bulunanların tamamının bu olayın naklini terketmeleri mümkün olmadığı gibi, orada bulunanların tamamının bu olay hakkında yalan bilgi vermeleri de câiz değildir."¹¹⁶ İbn Akîl bu meselede şöyle der: "İnsanların yaratılışları birbirinden farklıdır. Çeşitli yemeklere karşı meyilde mizacların farklı olması gibi, motivasyonlar da (devâi) gerçekten çok farklıdır. Bir topluluğun ekşi veya tatlıyı sevme hususunda ittifak etmeleri nasıl mümkün değil ise, aynı şekilde böyle bir topluluğun bir olayı gizlemek üzere veya olmaması bir olayı haber vermek üzere ittifak etmeleri de mümkün değildir."¹¹⁷

Sonuç

Değişik hususiyetleri göz önüne alınarak çok farklı tasniflere konu olan hadisler; sözün nispet edildiği ilk kaynağa, senedinin kopuk olup olmasına ya da sahihlik durumuna göre vb. bir çok kısımlara ayrılmıştır. Şüphesiz bu tür taksimlere gitmenin pratikte bir takım faydaları vardır. İlk dönem hadis usûlü edebiyatında, daha sonra meşhur olduğu şekli ile hadislerin mütevâtir ve âhâd şeklindeki taksimine yer verilmediği görülmek-

113 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/852; el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/34; İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/347; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I/361; İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 212; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II/337-338.

114 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/853; el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/34; ayrıca bkz., İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/349 vd.

115 Ebü Ya'lâ, *el-Udde*, III/853.

116 el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, III/34; ayrıca bkz., İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/349.

117 İbn Akîl, *el-Vâdih*, IV/349.

tedir. Bunun nedeni olarak da *mütevâtir*'in bu ilmin konusuna girmemesi gerekçe gösterilmektedir. Bu gün sahip olduğumuz hadis literatüründe mütevâtir hadis olup olmadığı, varsa sayılarının ne kadar olduğu tartışmalı bir konudur. Diğer taraftan haberlerin *mütevâtir* ve *âhâd* şeklindeki taksiminin usûlcülerden hadisçilere geçmiş bir kavramsallaştırma olduğunu görmekteyiz.

Hadis usûlü ile ilgili eserlerde oldukça sınırlı bir yer verilen mütevâtir haber konusuna, Hanbelî usûlcüler eserlerinde geniş yer ayırmakta ve konuyu diğer mezheplerin görüşleri ile karşılaştırmalı olarak sunmaktadırlar. Hanbelî usûlcüler özellikle mütevâtir haberin epistemolojik değeri üzerinde ayrıntılı olarak dururlar. Hanbelî usûlcülere göre mütevâtir haberler önemli bir bilgi kaynağıdır. Hatta geçmiş çağlarda yaşanmış olan tarihi olaylar hakkında bilgi sahibi olmanın haberden başka yolu yoktur. Onlara göre mütevâtir haberin verdiği bilgi, zorunlu bir bilgidir. Ancak el-Kelvezânî (ö. 510) mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin zorunlu değil, istidlâli/mükteseb olduğu görüşündedir. Hanbelî usûlcülerin mütevâtir haberle ilgili konuları tartışırken, akıl ve mantık ilkelerinden oldukça yararlandıkları dikkat çekmektedir.